

Kua rua kē ngā reo?

nā Keao NeSmith i whakahawai'i, nō Hawai'i

Ko Keao NeSmith tētahi tangata kaha nei ki te rangahau i ngā kōrero mō te reo o ana tūpuna Māori o Hawai'i. Kua tau ia ki Aotearoa nei ki te rangahau i tana tohu kairangi (Ph.D) ki Te Whare Wānanga o Waikato.

E kī ana hoki ana rangahau, me tūpato tana iwi kei rua kē ngā reo ka kōrerohia – ko te reo tūturu o ngā tūpuna, me tētahi reo hou ka tupu ake i te hunga akoako.

E mahara ana a Keao kei rerekē rawa ēnei reo e rua. Ko ētahi o ngā rerekētanga kua kitea, kua rangona e ia ki waenga i tana iwi:

- ka rerekē te mita o te hunga ako ki tō tērā o te reo tūturu nā te urunga mai o te reo Pākehā hei reo matua ki a rātou;
- ka noho kōhatu ētahi ture reo i ngā kura, wānanga hoki, engari arā anō ngā kōrero a te hunga i tupu i te reo;
- Hei taurira Māori: e akohia ana e ngā kura 'tokohia ngā tāngata', engari e kiia tonutia ana e ētahi kaumātua 'e hia ngā tāngata?' Mā wai rātou hei whakahē?
- kua hē te whakahua roa o ētahi oropūare;
- Hei taurira Māori, kua 'tāwhiti' te whakahua o te kupu 'tāwhiti.'

Mehemea ka noho rangatira te hunga ako i ngā kura akoranga, ka nui hoki te āwangawanga, kei whakahētia ngā tū kōrero a te reo tūturu e ngā mea i akohia reoruatia ai.

Ka noho tahi a NeSmith me tana kuia i ngā tau 1980, ka ako i te 'ōlelo Hawai'i i konā. He mea atawhai tana kuia e ana tūpuna i Puna i te motu o Hawai'i. I aua wā rā, ko te reo Hawai'i anake te reo e kōrerotia ana, tangata whenua mai, tauwiwi mai.

Kua kitea e ia te tokomaha ake o te hunga kōrero Māori i ō Hawai'i. Tumeke ana ia i te kitenga atu, tekau mā whā ngā kaiako reo tūturu ki tō tātou reo i te Whare Wānanga o Waikato. Kāore e pērā rawa te tokomaha o te tangata i ngā whare wānanga i tana kāinga.

He kaupapa hōhonu tā te tangata nei hei aronga ake mā tātou te Māori, he hāngai tonu ki tā tātou e whai nei. Nō reira kia tūpato tātou – kei tūturu te noho o te hapa ki roto i tō tātou reo. Ko te whāinga pea mā te hunga ako, kia whāia te iti kahurangi i waihotia e ngā tūpuna i te wā i a rātou.

Tirohia te whānuitanga o ngā kōrero a Keao i te ipurangi nei: www.traditionalhawaiian.com

‘O Keao NeSmith kekahi kanaka e ho‘oikaika nei i ka noi‘i ‘ana i nā mo‘olelo o kona po‘e kūpuna ‘ōiwi o Hawai‘i. Ua hiki mai ‘o ia i Aokealoa nei no ka hana ‘ana i kona kēkelē ma ke Kulanui o Waikato.

‘Ōlelo ‘ia ma kāna noi‘i, pono e maka‘ala ma hope ‘ike ‘ia ‘elua ‘ōlelo ‘oko‘a—‘o ka ‘ōlelo kumu a nā kūpuna a me kekahi ‘ōlelo hou e kupu ana ma waena o ka po‘e haumāna.

Hopohopo ‘o Keao ua ‘oko‘a ua mau ‘ōlelo nei ‘elua. ‘O kekahi o nā ‘oko‘a i ‘ike a lohe ‘ia e ia ma waena o kona lāhui:

- ‘oko‘a ke kani ‘ana o ka ‘ōlelo a ka po‘e i a‘o ‘ia ka ‘ōlelo mai ka po‘e ‘ōlelo kumu no ka pa‘a o ka ‘ōlelo Pelekānia ‘o ia kā lākou ‘ōlelo makua
- kūkulu ‘ia kekahi mau lula ‘ōlelo ma nā kula, nā kulanui ho‘i, eia nō na‘e loa‘a ka ‘ōlelo a ka po‘e i hānai ‘ia ma ka ‘ōlelo. ‘O kekahi ho‘ohālike Māori: ‘Ōlelo nā kula “tokohia ngā tāngata?” (“‘ehia po‘e?”) akā, ‘ōlelo kekahi po‘e kūpuna “e hia ngā tāngata?” Na wai e kū‘ē‘ē ia lākou?
- hewa ka ho‘olō‘ihi ‘ia o kekahi mau huapalapala. ‘O kekahi ho‘ohālike Māori: Ho‘opuka ‘ia ka hua‘ōlelo ‘tāwhiti’ ma kahi o ‘tāwhiti’ (‘mamao’).

Inā noho ka po‘e haumāna a mau makahiki ma ke kula, hopohopo ‘ia o ho‘ohepahepa ‘ia ke ‘ano o ka ‘ōlelo kumu e nā haumāna.

Ua noho ‘o NeSmith me kona kupuna wahine i nā makahiki 1980 a a‘o i ka ‘ōlelo Hawai‘i i laila. Hānai ‘ia kona kupuna wahine e kona mau kūpuna i Puna, Moku o Keawe. I ia wā, ‘o ka ‘ōlelo Hawai‘i wale nō ka ‘ōlelo i ‘ōlelo ‘ia e ka po‘e kupa me nā malihini.

Ua ‘ike ‘o ia i ka pi‘i o ka heluna o ka po‘e ‘ōlelo Māori ma kona ‘āina. Pū‘iwa ‘o ia i ka ‘ike aku loa‘a ‘umi kumamāhā po‘e kumu ‘ōlelo Māori he po‘e ‘ōlelo kumu ma ke Kulanui o Waikato. ‘A‘ole nō pēlā ma nā kulanui ma kona ‘āina.

He kumuhana mea nui nō kā kēia kanaka e ‘alo ai kākou Māori e pili ana i kā kākou pahu hopu e ‘imi nei. No laila, e mālama pono kākou – ma hope e pa‘a nā hemahema i loko o kā kākou ‘ōlelo. Malia paha ‘o ka pahu hopu a ka po‘e haumāna, ‘o ia ka ‘imi i nā momi i waiho ‘ia e nā kūpuna i ko lākou wā.

E nānā i ka mana‘o nui o nā ‘ōlelo a Keao ma kēia website: www.traditionalhawaiian.com

Māori a e h i k m n ng o p r t u w wh

Māoli a e h i ‘ m n n o p l k u w h